

Haydarâbâd 1394/1974, s. 90-102; İbn Hazm, *el-İhkâm* (nşr. Ahmed Şâkir), Kahire, ts. (Matbaatü'l-Âsime), II, 672; İbn Abdülber, *Câmi'ü beyânî'l-ilm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-ilmîyye), II, 130-131; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 242-267; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 134; Se-rahsî, *el-Cûşul*, I, 10; II, 105; a.mlf., *el-Mebsûl*, XXX, 52; Muvaftak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkıbû Ebt Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, I, 463-508; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 182; Nevevî, *Tehzîb*, II, 285; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 378-390; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, I, 292-294; a.mlf., *A'lamü'n-nübelâ*, VIII, 535-539; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VI, 12-14; İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lamü'l-muvakkî'in*, IV, 212-213; Yafî, *Mir'âtü'l-cenân* (Cubûrî), I, 395-400; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 180-182; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, III, 611-613; Bezzâzî, *Menâkıbû Ebt Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, II, 365-370, 389-417; Makrîzî, *el-Hıta*, II, 333; İbnü'l-Hümmâm, *Fethü'l-kadîr* (Kahire), V, 282-283; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcim* (nşr. İbrâhîm Sâlih), Beyrut 1412/1992, s. 282-283; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 234-241; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 160-169; *Keşfü'z-zunûn*, I, 46, 164; II, 1415, 1581, 1680; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta' i'l-İmâm Mâlik*, Beyrut 1407/1987, I, 3; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 25; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 225; Serkis, *Mu'cem*, I, 488-489; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut 1353/1935, II, 198-203; M. Zâhid Kevserî, *Hüsnü't-tekdât fi şireti'l-İmâm Ebt Yûsuf el-Kâdi*, Kahire 1948; a.mlf., *İhkaqu'l-hak*, Medine 1408/1988, s. 24-26; *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 536; Muhammed el-Hudari, *Târîhu't-teşri'i'l-İslâmî*, Kahire 1964, s. 233-234; Sezgin, *GAS*, I, 412, 419-421; Mahmûd Matlûb, *Ebû Yûsuf: hayâtühû ve âşaru-hû ve ârâ'ühû'l-fikhiyye*, Bağdat 1972; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1975, s. 301-306; a.mlf., "Abû Yûsuf", *EI*² (İng.), I, 164-165; Muhammed b. Hasan el-Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî fi târîhi'l-fikhi'l-İslâmî*, Medine 1396/1976, I, 433-435; M. Ebû Zehre, *Uşûlû'l-fikḥ*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikrî'l-Arabî), s. 310-311; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 356; Mustafa eş-Şek'a, *el-İmâmü'l-A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'mân*, Beyrut 1403/1983, I, 205-218; İsmâ Muhammed Şebârû, *el-Kadâ' ve'l-kuğât fi'l-İslâm: el-aşrû'l-Abbâsî*, Beyrut 1983, s. 233-241; C. de Vaux, *Les Penseurs de l'Islam*, Paris 1921-26 — 1984, III, 306-313; Subhî Mahmesânî, *el-Mücâhidûn fi'l-hak*, Beyrut 1985, s. 71-102; a.mlf., "Kâdi kuğâtî Bağdâd ve eşeruhû fi'l-fikhi'l-İslâmî", *MMİDm*, sy. 40 (1965), s. 118-136; Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 25-27; Zafar Ishaq Ansari, "An Early Discussion on Islamic Jurisprudence: Some Notes on 'al-Radd 'alâ Siyar al-Awzâ'i", *Islamic Perspectives* (ed. Khursid Ahmad — Zafar Ishaq Ansari), Leicester 1979, s. 147-167; Muhammed Necâtullah Sıdkî, "el-Fikrû'l-iktisâdî li-Ebî Yûsuf" (trc. Ridvân Ahmed Fellâhî), *Mecelletü Ebḥâşî'l-iktisâdî'l-İslâmî*, II/2, Cidde 1985, s. 67-87; Ali Hüsnî el-Harpû-tî, "el-Ḥarâc li-Ebî Yûsuf", *Tî*, IV, 602-605; Kasım Kufralı, "Ebû Yûsuf", *İA*, IV, 59-60.

SALİM ÖĞÜT

EBÜ YÜSUF el-KAZVİNİ

(أبو يوسف القزويني)

Ebû Yûsuf Abdüsselâm
b. Muhammed b. Yûsuf
b. Bündâr el-Kazvînî
(ö. 488/1095)

Mu'tezile kelâmcısı
ve tefsir âlimi.

Muhtemelen 391 (1001) yılında Kazvin'de doğdu. Dedelerinden birine nisbetle İbn Bündâr diye de anılır. Babası Muhammed ve amcası İbrâhîm'in yanında öğrenime başladı. Daha sonra Rey şehrine giderek ünlü Mu'tezile âlimi Kâdî Abdülcebâr'dan kelâm okudu ve onun tesirinde kalıp akaidde Mu'tezile, fıkıhta Zeydiyye mezhebinin benimsedi. Gençlik yıllarında Hemedan, İsfahan, Harran, Âmid (Diyarbakır), Dimaşk, Trablus, Bağdat, Mısır gibi belli başlı kültür merkezlerini dolaşarak birçok ilim adamıyla görüştü. Hemedan'da Ebû Tâhir b. Seleme, İsfahan'da Ebû Nuaym el-İsfahânî, Harran'da Ebû'l-Kâsım ez-Zeydî, Trablus'ta İbnü'l-Berrâc onun faydalandığı âlimlerden bazılarıdır. Bu seyahatleri esnasında daha çok Bağdat, Trablus ve özellikle Mısır'da ikamet etti. Kırk yıl kaldığı Mısır'da, içinde altmış ayrı bilgene ait tefsir kitaplarının bulunduğu zengin bir kütüphaneye kurdu; daha sonra büyük bir kısmını yanına alıp Bağdat'a döndü ve buraya yerleşti. Bağdat'ta Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün huzuruna çıkarak ona Mısır'dan getirdiği değerli kitaplar hediye etti. Vezirin yanında bulunan Hanbelî âlimlerinden Rızkullah b. Abdülvehhâb et-Temîmî ile tanıştı. Gazâlî de kendisiyle görüşüp sohbetine katılanlardandır. Kaynaklarda "kâdî" unvanıyla anılması kadılık yaptığına dair bir işaret sayılabilirse de üstlendiği görevler ve ilmî faaliyetleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Tercih edilen görüşe göre 14 Zilkade 488 (15 Kasım 1095) tarihinde Bağdat'ta vefat etti ve Ebû Hanîfe'nin kabri yanındaki Hayzürân Mezarlığı'na defnedildi.

Kaynaklarda zâhid, müttaki, hitabeti güçlü ve zeki bir âlim olarak tanıtılan Ebû Yûsuf el-Kazvînî aynı zamanda "al-lâme" unvanıyla da anılır. Bu husus, onun devrinin ileri gelen âlimlerinden biri olduğunu gösterir. Nitekim V. (XI.) yüzyılda Mu'tezile'nin reisi ve en önemli savunucusu olduğunda ittifak vardır. Bu

nunla birlikte Mu'tezile'nin tabakat kitaplarında kendisinden söz edilmediği gibi kelâm ilmine dair ne tür eserler yazdığı da bilinmemektedir. Ebû Yûsuf çocukluk döneminde hadis dinleyip daha sonra rivayet edenlerdendir. Muhaddis Ebû Hâtîm er-Râzî'ye ait büyük bir hadis cüzünü dinleyip nakletmiştir. Bir Mu'tezile kelâmcısı olmasına rağmen hadisle ilgilenmesi dikkat çekicidir. Onun asıl meşhur olduğu ilim dalı ise tefsirdir. 300, 400 veya 700 cilt (cüz) olduğu nakledilen *Ḥadâ'ıku zâtü behce* adlı tefsiri, diğer tefsirlerde bulunmayan bazı bilgileri ihtiva etmesi bakımından son derece faydalı bir kitap olarak nitelendirilir. Ancak gerek bu tefsire gerekse başka bir eserine bugüne kadar rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî, *et-Tedvîn fi zikri ehli'l-ilm bi-Kazvîn*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2010, vr. 245*; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 253; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XVIII, 616-620; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, III, 1208; Safedî, *el-Vâft*, XVIII, 433; Sübkî, *Tabakât*, V, 121-122; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, II, 421; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 11-12; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 156; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, I, 302; *Keşfü'z-zunûn*, I, 634; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 385; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 569; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, I, 283-284.

AVNİ İLHAN

EBÜ YÜSUF el-MANSÛR

(أبو يوسف المنصور)

Ebû Yûsuf el-Mansûr-Billâh
Ya'kûb b. Yûsuf
b. Abdilmü'min el-Muvahhidî
(ö. 595/1199)

Muvahhidler Devleti hükümdarı
(1184-1199).

4 Rebülevvel 554'te (26 Mart 1159) Merakeş'te veya Kasrülkebîr'de doğdu. Babası Yûsuf b. Abdilmü'min onun eğitim ve öğretimiyle yakından ilgilendi. Babasının 18 Rebü'lâhîr 580 (29 Temmuz 1184) tarihinde Endülü's'te İspanyollar'la yaptığı savaşta şehid düşmesi üzerine 1 Cemâziyelevvel (10 Ağustos) günü "emîr-ül-mü'minîn" unvanıyla tahta geçti. Başlangıçta kendi ailesinden bazılarının muhalefetiyle karşılaştıysa da muhaliflerini susturmayı başardı.

Ebû Yûsuf tahta geçtiği sırada, Murâbitlar'a tâbi olarak önce Belensiye (Valencia) ve Kurtuba'da, daha sonra el-Cüzürü's-Şarkıyye'de (bugünkü Balear takı-

madaları) hüküm süren Benî Gâniye, Mu-
vahhidler tahtındaki ihtilâfları fırsat bi-
lerek Tunus ve Cezayir'e donanma gön-
derdi ve Cezayir'i ele geçirdi. Ebû Yûsuf
Benî Gâniye üzerine karadan ve deniz-
den asker gönderdi. Ancak Benî Gâniye
bölgedeki Oğuzlar'la (Guzlar) ittifak yap-
tığından yapılan ilk savaşta Muvahhid-
ler başarılı olamadılar. Fakat 1186 yılın-
daki ikinci hücumda Benî Gâniye'yi mağ-
lûp ederek Kuzey Afrika'daki varlıkları-
na son verdiler.

Benî Gâniye ile olan mücadelesi sı-
rasında, Libya ve Tunus'ta oturan Be-
nî Hilâl, Benî Cüşem ve Benî Süleym
kabilelerine mensup Araplar'ın da Mu-
vahhidler'in siyasî bütünlüğü açısından
ciddi bir tehdit oluşturdukları Ebû Yû-
suf'un gözünden kaçmamıştı. Ebû Yû-
suf bu tehlikeyi bertaraf etmek için adı
geçen kabilelerin 584'te (1188) Atlas
Okyanusu sahillere yakın bölgelere yer-
leştirilmelerini sağladı. Böylece Libya'-
dan Fas'a kadar bütün Kuzey Afrika'-
nın siyasî bütünlüğünü yeniden sağla-
mış oldu.

1175-1187 yıllarında gerçekleştirilen
seferler sırasında Şerefeddin Karakuş,
İbrâhim Silâhdar ve Zeyneddin Boz-aba
gibi Eyyûbî emîrleri Tunus ve Cezayir'in
önemli bir bölümünü Muvahhidler'in elin-
den aldılar. Seferlerin bir kısmı Selâhad-
dîn-i Eyyûbî'nin isteği dışında yapılmış-
tı. Bununla beraber bu seferler Muvah-
hidler'le Eyyûbîler'in arasını açmış olma-
lıdır. Nitekim Selâhaddîn-i Eyyûbî 586
(1190) yılında Şemsüddeve Ebû'l-Hâris
Abdurrahman b. Muhammed'i Ebû Yû-
suf'a göndererek Haçlılar'a karşı donan-
ma yardımı istediğinde Muvahhidler yar-
dımında bulunmadılar.

585 (1189) yılında Haçlı kuvvetleri En-
dülüs'e saldırdılar ve Şilb (Silves) şehrini
istilâ ettiler. Ebû Yûsuf bu saldırılara
karşı koymak için hemen Endülüs'e ge-
çerek Santaver'e (Şentemeriye) hücum
etti. Önemli bir başarı sağlayamamak-
la beraber hristiyanları barış yapmaya
zorladı ve beş yıl süreli bir antlaşma im-
zalandı. Ancak hristiyanlar çok geçme-
den antlaşma şartlarını ihlâlâ başladılar.
Kastilya (Castilla) Kralı VIII. Alfonso,
Ebû Yûsuf'un hastalanmasını fırsat bi-
lerek Vâdilkebir'e (Guadalquivir) kadar
ilerledi. Bunun üzerine Ebû Yûsuf Ber-
beriler, Araplar ve Türkler'den oluşan
büyük bir ordunun başında tekrar En-
dülüs'e hareket etti. Kurtuba ile Rabah

Kalesi arasında Erek (Alarcos) mevkiin-
de 595 (1199) yılında cereyan eden sa-
vaşta Endülüs müslümanlarının da des-
teklediği Muvahhid ordusu büyük bir
zafer kazandı. Bunun üzerine VIII. Alfon-
so barış istemek zorunda kaldı ve taraf-
lar arasında beş yıl süreli yeni bir ant-
laşma imzalandı. Erek zaferi, müslüman-
ların Endülüs'te kazandığı büyük zafer-
lerin sonuncusu olup önemi bakımından
Murâbitlar'ın Endülüs'te hristiyanlara
karşı kazandıkları Zellâka (Sagrojas) za-
ferine benzetilmektedir. Bu zaferden son-
ra "Mansûr-Billâh" lakabını alan Ebû Yû-
suf'un Endülüs ve Mağrib müslümanları
nazarında itibarı artmış, hakkında men-
kıbeler anlatılan efsanevî bir şahsiyet
haline gelmiştir.

Savaşın ardından Mağrib'e dönen Ebû
Yûsuf kısa bir süre sonra hastalandı. İda-
rî işleri oğlu Nâsir - Lidînillâh Muham-
med'in sorumluluğuna bırakarak kendisi
daha çok hayır işleriyle uğraşmaya baş-
ladı. Ömrünün sonlarında, daha önce ak-
rabalarından bazılarını haksız yere öl-
dürttüğü için büyük bir vicdan azabı içi-
ne düştüğü rivayet edilmektedir. Hatta
bundan kurtulmak için Mağrib'i terke-
derek Mısır'a yerleşmek istediye de 22
Rebiülevvel 595 (22 Ocak 1199) tarih-
inde âniden vefat etti.

Ebû Yûsuf cesur, atılgan, adaletten
ayrılmayan, müttaki ve güzel konuşan
bir hükümdardı. Onun dönemi, kazan-
dığı zaferlerle siyasî alanda olduğu ka-
dar yaptırdığı mimari eserlerle bayın-
dırlık alanında da Muvahhidler Devle-
ti'nin en parlak dönemi olmuştur. Mu-
vahhidler tarafından gönüllü mücahid-
ler için yaptırılan ordugâh (ribâtü'l-feth)
Ebû Yûsuf zamanında büyük bir geli-
şme gösterdiği gibi sarayın bulunduğu
Sâliha semti de onun tarafından kurul-
muş, ayrıca Merakeş'te bir hastahane
inşa ettirmiştir. Dinî mimari alanında
ise Rabat (Ribat) Camii ve Medresesi'ni,
Merakeş'teki Ulucami ile Kütübiyyûn Ca-
mii'ni, Rabat'taki Hasan Camii'ni, İşbi-
liye'deki Ulucami'yi ve bugün Melviye
(Giralda) adıyla anılan meşhur minareyi
yaptırmıştır.

Kendisini halife (emîrül'l-mü'minîn) ka-
bul eden Ebû Yûsuf âlim ve şairlere de-
ğer veren bir hükümdardı. Bununla be-
raber fukahanın tesirinde kalarak za-
man zaman İbn Rüşd gibi filozofların
eserlerini ve çeşitli mezheplerle ilgili ki-
tapları yaktırmıştır. Ancak daha sonra

bu davranışlarından pişmanlık duymuş
ve İbn Rüşd'ü sarayına getirtmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sâhibüssalât, *Târîhu'l-menn bi'l-imâme
‘ale'l-mustaz‘afîn* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Bey-
rut 1964, s. 515; İbnü'l-Kerdebus, *Târîhu'l-En-
delüs* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî), Madrid
1971, s. 125; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 507-508;
Abdülvâhid el-Merrâkûşî, *el-Mu‘cib fî telhîşî
ahbârî düvelî'l-mağrib* (nşr. M. Saïd el-Uryân —
Muhammed el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 378
vd.; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 4 vd.; İbn İzârî, *el-
Beyânü'l-muğrib* (Kettânî), s. 155-158; Nüvey-
rî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. Mustafa Ebû Dayf Ah-
med), Dârülbeyzâ, ts., s. 442 vd.; İbn Haldûn,
el-İber, VI, 241 vd.; Himyerî, *Şifâtü Cezireti'l-
Endelüs* (nşr. E. Levi-Provençal), Kahire, ts., s.
12-13, 20; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibâs*, Ra-
bat 1973-74, II, 555-556; Makkarî, *Nefhu't-tib*,
I, 154; II, 309-313; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 268,
295, 321-322; Selâvî, *Kitâbü'l-İstikşâ*, Kahire
1984, I, 164 vd.; Ziriklî, *el-A‘lâm*, X, 267-268;
Muhammed Abdülkâdir İnân, *‘Aşrû'l-Murâbitîn
ve'l-Muvahhidîn fî'l-Endelüs*, Kahire 1964, II,
140-248; Abdülhâdî Ahmed el-Hüseynî, *Me-
zâhirü'n-nehdâti'l-hadîşüyye fî ‘ahdi Ya‘kûbe'l-
Manşûrî'l-Muvahhidî*, Tatvan 1402/1982, I, 49
vd.; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Ey-
yûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 57-58; J. Si-
monet, *Historia de Los Mozarabes de España*,
Madrid 1983, IV, 762 vd.; İbrâhim Harekât, *el-
Mağrib ‘abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1984, I, 273-
280; İsmâ Salim, *Cüzürü'l-Endelüsü'l-Mensiy-
ye*, Beyrut 1984, s. 318 vd.; C. Sanchez-Albor-
noz, *Espana Musulmaña*, Madrid 1986, II, 323-
333; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Dirâşât fî târî-
hi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, İskenderiye, ts., s. 345
vd.; Sa'd Zağlûl, "el-‘Alâka beyne Şelâhiddîn
ve Ebî Yûsuf Ya‘kûb el-Manşûr b. Yûsuf b.
‘Abdilmü‘min el-Muvahhidî", *Mecelletü Kü-
liyyeti'l-âdâb*, VI-VII, İskenderiye 1952-53, s.
84-100; A. Huici Miranda, "Abû Yûsuf Ya‘kûb",
EI² (İng.), I, 165-166.

MEHMET ÖZDEMİR

EBÜ ZEHRE, Muhammed

(bk. MUHAMMED EBÜ ZEHRE).

EBÜ ZER el-GİFARÎ

(أبو ذر الغفاري)

Ebû Zer Cündeb b. Cünâde
b. Süfyan el-Gifârî
(ö. 32/653)

Servet terâkümü konusundaki
görüş ve mücadelesiyle tanınan
shâbî.

Künyesiyle meşhur olduğundan adı
âdeta unutulmuştur. Bu sebeple adının
Berîr, Büreyr, Yezîd, Yüreyr, babasının
adının Seken veya Abdullah olduğu da
söylenmektedir. Haram aylar* da bile
baskın yapmaktan, yağmacılıktan ve yol
kesmekten çekinmeyen Gifâr kabilesine